

epoch, XX, 1972

Die Vereinigten Staaten und Argentinien in den Jahren des Zweiten Weltkriegs

Vladimír Nálevka

Das traditionelle amerikanisch-argentinische Ringen um die Gewinnung des Machtinflusses auf dem südamerikanischen Kontinent trat während des Zweiten Weltkriegs in eine neue und völlig unterschiedliche Phase. Die wechselseitige Rivalität spielte sich sowohl auf dem Hintergrund des Konflikts zwischen der antifaschistischen Koalition und den Staaten der Achse, als auch im Kontext des nordamerikanischen Strebens nach Änderung der vor dem Kriege bestehenden Weltordnung ab.

Die faschistische Gefahr vereinte im „Bund der großen Drei“ Großmächte, deren Interessen, Traditionen, deren sozial-ökonomische Struktur und Ideologie voneinander wesentlich abwichen und deren Kriegsziele in den entscheidenden Aspekten oft gegensätzlich waren. Diesbezüglich hat die Untersuchung der amerikanischen Politik gegenüber Lateinamerika außerordentliche Bedeutung für das Verständnis der grundlegenden Antagonismen innerhalb der alliierten Koalition. Die Politik Roosevelts auf der westlichen Hemisphäre korrespondierte mit seiner Vorstellung von der nach dem Kriege zu erfolgenden Lösung der Kolonialfrage, die den Schlüssel zur gesamten Strategie des Präsidenten bildete.

Im Laufe des Zweiten Weltkrieges festigten die Vereinigten Staaten ihre Position auf dem südamerikanischen Subkontinent. Ein festes Hinterland auf der westlichen Hemisphäre sollte die Stütze bei der Realisierung der Vorstellungen Roosevelts hinsichtlich der Weltordnung nach dem Kriege bilden. Allerdings deutete bereits der Streit mit Argentinien an, daß anstelle der früheren europäischen Mächte nunmehr der lateinamerikanische Nationalismus der nordamerikanischen Hegemonie die Stirn bieten wird. Die industrielle Aufwärtsentwicklung untergrub wesentlich die traditionelle Gesellschaftsstruktur, es entstand eine neue Arbeiterklasse, sogar die Bauernschaft geriet in Bewegung, und eine selbstbewußte nationale Bourgeoisie begann gegen die nordamerikanische Anwesenheit aufzutreten. Das Ergebnis des Krieges war demnach zweideutig. Im amerikanischen Sieg war bereits der Keim der künftigen Krisen enthalten.

NÁRODNOSTNÍ POMĚRY V ČESKÝCH ZEMÍCH PŘED TRICETILETOU VÁLKOU

ALOIS MIKA

Zájem naší historiografie o problematiku národnostního vývoje v období feudalismu a zejména v 16. a 17. století silně poklesl v posledních desetiletích. Sporadicky vycházely pouze regionálně zaměřené příspěvky, o ucelenější pohled se však naši historikové nesnažili. Teprve v posledních letech se objevily první širší pohledy na národnostní otázku ve středověku a v husitské revoluci.¹⁾ Pro mladší období završené třicetiletou válkou jsou zatím k dispozici pouze poněkud zastaralé přehledy z 20. a 30. let namnoze poznamenané vyhoceným nacionalismem.²⁾

Země koruny české byly státem s poměrně pestrout národnostní skladbou. Historik staršího období našich dějin je absolutním nedostatkem průkazných podkladů donucen rezignovat na bližší číselné vyjádření poměru národnostních složek v jednotlivých zemích království a musí se spokojit s obecnějším konstatováním, že v Čechách a na Moravě zcela suverénně dominovala česká národnost, zatímco v Dolním a do značné míry i v Horním Slezsku, stejně jako v obou Lužicích a pravděpodobně i v Kladsku měli početní převahu Němci. Polská historiografie se snažila prokázat, že východní oblasti Slezska až po Odru a na mnoha místech i za touto přírodní hranicí převládalo obyvatelstvo hovořící polsky.³⁾ Území celého Slezska a zejména Kladsko nepochybně obývala také dosti početná, ale značně rozptýlená česká menšina. V obou Lužicích si pevně postavení udržovala poměrně početná národnostní skupina Lužických Srbů.

Národnostní skladba vedlejších zemí se v podstatě ustálila již v období vrcholného středověku a dále se již pronikavěji neměnila. Postupně se zformovala elementární pravidla soužití a dominující národnost prosadila svou mateřštinu za jednacím jazyk v politických insti-

¹⁾ F. Graus, *Die Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*, *Historica*, XIII, 1966, str. 5–49; F. Šmahel, *The Idea of the „Nation“ in Hussite Bohemia*, *Historica*, XVI, 1969, str. 143–247; XVII, 1969, str. 93–197; t ý ž, *Idea národa v husitských Čechách*, Č. Budějovice 1971.

²⁾ Nejobsáhlejší studii bohatou faktografickým materiálem zůstává článek J. Klíka, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*, *Český časopis historický*, XXVII, 1921, str. 8–62, 289–352; XXVIII, 1922, str. 31–73; souhrnný přehled podal K. Krofta, *Národnostní vývoj zemí československých*, Praha 1934; větší kapitulu problematice věnoval t ýž autor v knize *Nesmrtelný národ*, Praha 1940, kde také provedl kritický rozbor starší literatury (str. 157–204); K. Krofta se národnostní otázkou zabýval ještě v širě koncipované práci *Byli jsme za Rakouska*, Praha 1936 [kap. Vývoj českého národního vědomí]. Práce sudetoněmeckých historiků nesou výraznou pečeť německého nacionalismu, přesto však nelze opominout studii W. Wostřého, *Das Deutschtum Böhmens zwischen Hussitenzeit und dreissigjährigen Krieg*, in: *Das Sudetendeutschthum*, 1938, 293–370 a materiálově obsažené studie E. Schwarz: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren-Schlesien, München 1965–6; práci recenzovali J. Doležal a F. Šmahel v ČSČH XV, 1967, str. 597–603. Další materiál shromáždil E. Schwarz ve studii: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, 2. vyd. München 1961; *Sudetendeutsche Sprachräume*, 2. vyd. München 1962.

³⁾ Souhrnně informuje o národnostním složení obyvatel Slezska *Historia Śląska*, I, 2, Wrocław, Warszawa, Kraków 1963, str. 20–36, kde je též uvedena další literatura.

tucích. V Slezsku, Lužicích a do značné míry i v Kladsku dominovala v 16. století němčina v úřadech všech stupňů. S panovnickými úřady korespondovaly stavovské instituce rovněž německy, s českými stavovskými orgány jen zřídka česky. Naproti tomu čeští stavové užívali při styku se všemi orgány vedlejších zemí češtiny a také jednací řečí generálních sněmů zemí Koruny české byla zásadně čeština.

Dvojazyčnost praktického styku stavovských institucí českých a vedlejších zemí nenarušovala politickou jednotu království, byla jen logickým důsledkem svérázného národnostního a politického vývoje jednotlivých zemí. Přestože ve stavovských obcích českých i přidružených zemí se nejednou ozývaly nacionalisticky zabarvené hlasy, útočící z té či oné strany proti danému stavu věcí, neposkytly národnostní různice záminku k vážnějšímu útoku ani proti jednotě království, ani proti autonomii vedlejších zemí. Národnostní problematika zůstala po celé období před třicetiletou válkou ve stínu důležitějších politických problémů a neovlivnila podstatněji vztahy mezi stavovskými obcemi českého státu.

Historické jádro zemí Koruny české — Čechy a Moravu — po staletí zcela suverénně ovládala česká národnost a nic nemohlo ani v 16. století její absolutní převahu ohrozit. Prakticky ze tří stran však obklopovalo české země obyvatelstvo německé národnosti a geograficky exponovaná poloha Čech a Moravy přímo vybízela obyvatelstvo sousedních zemí k postupné infiltraci na naše území. Napomáhaly tomu geografické zvláštnosti českého a severomoravského pohraničí. Věvec pohraničních hor po staletí příliš nevábil české zemědělské obyvatelstvo k osídlování a již tato okolnost usnadňovala příliv kolonistů z okolních území, trpících relativním přelidněním. Osazování našeho pohraničí německými kolonisty postupovalo zvolna po dlouhé věky a vlny čilejší infiltrace se střídaly s obdobími stagnace a odlivu. Období středověké kolonizace ustoupilo ve 14. století postupné expanzi české národnosti, jež na mnoha místech výrazně zúžila pohraniční pás osídlený národnostně smíšeným obyvatelstvem a zejména pronikavě počestila mnohá města ve vnitrozemí. Husitské revoluční hnutí prakticky uzavřelo tuto fázi národnostního pohybu a přestože přispělo k očištění několika dalších měst od vlády německého patriciátu, nepřivodilo zásadní zvrát v národnostní skladbě českých zemí.⁴⁾

Hospodářský rozmach celé střední Evropy v 16. století oživil přirozenou migraci již proto, že podnítil populační vzestup v mnoha středoevropských oblastech. Rostoucí hlad po půdě vybičoval zájem o dosud řídké osídlená území a zvýšená pozornost populačních přebytků se obracela k hornatým krajům českého a severomoravského pohraničí. Z českého vnitrozemí i z druhé strany hranic postupovala od konce 15. století kolonizace a dosud řídké osídlení hor zvolna houstlo. Zájem o naše pohraničí příkře vzrostl v první polovině 16. století v důsledku rozmachu hornictví. Nové zdroje výdělků rázem přivábily tisíce podnikavých mužů z celé střední Evropy, především z německých a alpských hornických oblastí. Vedle těžby drahých kovů se v pohraničním pásmu postupně rozvíjela také těžba a zpracování obecných kovů a vznikly desítky sklářských hutí. Všechny tyto provozy si vyžádaly velký počet odborných pracov-

⁴⁾ Na přečeňování zásahu husitského revolučního hnutí upozornil zejména F. Šmahel v cit. pr.

ních sil a valná většina těchto lidí k nám přicházela z okolních německých zemí.⁵⁾

Nejlouhoběji zasahovalo souvislejší německé osídlení do českého vnitrozemí na severozápadě.⁶⁾ Prakticky v celém Chebsku a Loketsku již po staletí dominovalo obyvatelstvo německé národnosti a ani expanze českého živlu ve 14. století výrazněji neoslabilo jeho pozice. Hornická hořečka přilákala tisíce Němců na Jáchymovsko a v menší míře i do ostatních oblastí západního Krušnohoří a Slavkovského lesa. Prudká vlna hornické imigrace trvala však jen několik let a rychlé vyčerpání stříbrných ložisek vyvolalo opětovný odliv nejmobilnější části hornického personálu.⁷⁾ Mnozí se postupně vrátili na saskou stranu hranic a jen menšina zůstala nebo se rozptýlila do širokého okolí, zejména do dosud prosperujících báňských městeček. Hornická kolonizace nepochybně posílila početní stav a hustotu německého obyvatelstva, přispěla k osídlení zalesněných horských oblastí, ale národnostní hranici posunula do českého vnitrozemí jen nevýrazně. Široké rozhraní silně promíšeného obyvatelstva probíhalo v 16. století zhruba od Tachova k Teplé, západně od Útvin směrem k severovýchodu na Kadaňsko.

Podstatnější vliv na posuv národnostní hranice směrem do vnitrozemí měly druhotné důsledky rozmachu hornického podnikání a zejména prosperující podkrušnohorská města vábila přistěhovalce jak z českého vnitrozemí, tak i z německých oblastí. Imigrace posílila německou většinu v Kadani a zvláště v Chomutově, vyrůstajícím v nejlidnatější město v Podkrušnohoří, v Mostu se pravděpodobně udrželo nejvýše 20 % českého obyvatelstva a také Žatec pocítil příliv měšťanů německé národnosti, aniž však ztratil rozhodně český ráz.⁸⁾ Převážně česká zůstala Bílina a do značné míry také Teplice. Zvolna silil příliv Němců do Ústí nad Labem, přesto však až do Bílé hory nezlomil dominující postavení českého měšťanstva.

V severních Čechách převládala německá národnost jen v poměrně úzkém pohraničním pásu a v 16. století dále do vnitrozemí celkem nepronikala. Převážně německé zůstávalo Děčínsko, celý šluknovský výběžek, do jižnějších oblastí na Českolipsko postupovaly rovněž menší skupiny německých usadlíků a promísily se s českým obyvatelstvem. Německy mluvící obyvatelstvo převažovalo severně od Jablonného, Liberce a Jablonce a zejména ve frýdlantském výběžku. Rozvoj plátenictví, poskytující živobytí tisícům poddanských rodin, usnadnil kolonizaci dosud neosídlených horských končin a současně napomohl absorpci popu-

⁵⁾ Ekonomický motiv zdůrazňoval zvláště J. Klik v cit. pr.

⁶⁾ Pronikání Němců do našeho pohraničí dosud nejpodrobněji sledoval E. Schwarz z (*Volkstumsgeschichte*, I, II). Shromáždil velmi bohatý materiál, avšak s jeho metodickými postupy nelze souhlasit (na mnohé nedostatky upozornili J. Doležal a F. Šmahel v cit. recenzii). Schwarz se snaží zachovat zdání objektivity, ale většinou přeceňuje rozsah německé infiltrace a zejména na připojených kartogramech posunuje jazykovou hranici co nejdále do vnitrozemí, nejednou dokonce v rozporu s vlastními poznatky.

⁷⁾ P. Jančárek, *K problematice demografického vývoje Jáchymova v době před-bělohorské*, Historická demografie, 2, 1968, str. 17—27.

⁸⁾ V. Langrová, *České obyvatelstvo v Mostě od počátku 16. století do bitvy bělohorské*, Věstník spolku Podkrušnohorského muzea v Mostě, 1932—3; její závěry upřesnil J. Doležal v recenzi Schwarzovy práce v Čs. časopisu historickém, 1967, str. 599—600.

lačních přebytků. Tím oslabil hlavní podnět k expanzi chudého obyvatelstva dále do vnitrozemí.⁹⁾ Národnostní hranice proto nedoznala v 16. století výraznějšího posuvu, ale nově vznikající vesnice uvnitř oblasti obsazovali převážně němečtí zemědělní dělníci a pláteníci. Tím rostla hustota osídlení a upevňovala se pospolitost německy mluvícího lidu.

Zvolna postupující kolonizace Podkrkonoší rovněž měla převážně německý ráz, avšak poměrně chudé hory příliš nelákaly k trvalému usazování početnějších skupin, takže jen hornická střediska na Vrchlabsku populačně rostla. Vrchlábí si udrželo národnostně smíšený charakter, stejně jako Hostinné, naproti tomu převážně německé bylo Trutnovsko a soukenický Broumov. V poměrně chudém kladském pomezí silil německý živel jen zcela nevýrazně a bohatší podhůří zůstalo české.¹⁰⁾

Z kolonizačního období se udržel německý ostrov po obou stranách českomoravské hranice v oblasti Lanškroun — Svitavy — Moravská Třebová a v 16. století zřejmě nerostl.¹¹⁾ Závažnější změny národnostních poměrů pozorujeme v široké oblasti Jeseníků. Slezské kraje severně od jeseníckého pásma nepochybně bývaly odedávna doménou Němců, zásadněji nenarušenou ani sporadickým výskytem českých a polských etnických skupin. Údolí jižních svahů Jeseníků osadili z valné části němečtí kolonisté již ve 13. a 14. století a zvolna posouvali svá sídla do vnitrozemí i v následujících staletích. Zdá se však, že teprve v 16. století se pohyb etnické hranice zrychlil. Nejsilnější tlak pocítilo Šumperko, Zábřežsko, Uničovsko a okolí Šternberku, menší skupiny pronikly až k Mohelnici, avšak na levém břehu horní Moravy nadále zůstaly rozsáhlé oblasti převážně české. Také královské město Uničov si podrželo český ráz. Šternberk měl smíšené obyvatelstvo a dále k Olomouci expanze již výrazněji nepostoupila. Nejjižněji zasáhlo německé osídlení do údolí horní Bystřice a do povodí horní Odry, zůstalo však izolováno v menších ostrovech a převážně český ráz širší oblasti výrazněji nenarušilo.

Jen zvolna postupovalo nečetné německé obyvatelstvo z hornatého Jesenicka na východ do opavské nížiny. Poměrně hustě osídlený kraj neposkytoval příležitosti k usazování a neosídlené vrstvy obyvatelstva se postupně počesťovaly. Naproti tomu příliv českého živilu do Opavy posiloval českou většinu. Ve východní části Horního Slezska německá národnost ustupovala celkem do pozadí. Těšínskem probíhala

⁹⁾ J. Petráň, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964, str. 109—127 aj.

¹⁰⁾ J. Šála, *Kolonizace Orlických hor a jejich podhůří na přelomu 16. a 17. století*, Listy Orlického muzea, V, 4, 1967, str. 209—234.

¹¹⁾ Národnostní problematikou severomoravské a slezské oblasti se zabývala řada našich historiků. Ze starších zvláště F. A. Slavík, *Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce*, Telč 1892; F. Hrubý, *Severní Morava v dějinách*, Olomouc 1947. Soustavnou pozornost věnuje této tématice A. Turek, *Vývoj národnostních poměrů na Opavsku a v přilehlé části Moravy*, Slezský sborník, XLVIII, 1950; *Národnostní poměry na severovýchodní Moravě v 16. a 17. století*, Slezský sborník, LVI, 1958, str. 84 až 97, 333—335; *K národnostním změnám okolo Mohelnice v 16. a 17. století*, Severní Morava, VI, 1961, str. 47—54; *Nejstarší soupis obyvatelstva venkovských obcí okolo Opavy*, Opavsko XI, 1965, str. 16—18 a několik dalších studií. Z dalších prací zejména: R. Zuber, *Kolonizace Jesenicka v 16. století*, Severní Morava, X, 1934, str. 24—28; B. Indra, *Pomístní názvy u Jablunkova v 16. a 17. století*, Slezský sborník, XLVII, 1949, 61—64; J. Macůrek, *Dějiny Slezska od poloviny 14. do poloviny 18. století*. K otázkám dějin Slezska, Ostrava 1956; A. Grobelný, *K otázce etnické příslušnosti na Těšínskem v 16. a 17. století*, K otázkám dějin Slezska, Ostrava 1956 aj.

poehyblivá hranice mezi českou a polskou národností, vzájemně se přistupující v širokém pruhu území mezi Olsou a Ostravicí. Jazyková průběžnost usnadňovala sblížení obou etnik, takže průběh jazykové hranice nelze blíže určit. Je jen zřejmé, že v celém povodí Ostravice česká národnost napresto dominovala, zatímco východněji již převládalo polsky hovořící obyvatelstvo. Menší české ostrovy však v 16. století nacházíme nejen hluboko v polské jazykové oblasti, ale i v německém pásmu Horního Slezska.

Ještě pomyslnější ráz měla hranice s etnicky a zejména jazykově nám nejbližším Slovenskem. Obě národnosti se prolínaly v širokém pruhu území podél Bílých Karpat, zasahujícím až do vážského údolí. V horských oblastech severovýchodního československého pomezí se usazovaly v 15. a 16. století skupinky etnicky smíšených pastevců — Valachů.¹²⁾ Neopatrným počtem však výrazněji neovlivnili národnostní skladbu Moravy.

Jižní hranice Moravy a Čech rovněž nezůstaly ušetřeny postupně infiltrací z dolnorakouské strany státních hranic. Poměrně hustě osídlené jihomoravské nížiny však neposkytovaly prostor výraznějšímu pronikání a národnostní rozmezí se již ve středověku víceméně ustálilo. Jen ojediněle zasahovaly ostrovy s německou většinou hlouběji do vnitrozemí, nejdále v Dyjskosvrateckém úvalu směrem k Brnu.¹³⁾ Celkem nevýznamně posílila německou kolonii v této oblasti imigrace novokřtěnců, hledajících na tolerantní Moravě azyl. Národnostní rozhraní se v Podyjí dotýkalo silně poněmčeného Znojma, dále na západ však se odchylovalo nejvýše o několik kilometrů od státní hranice. Větší ostrov Němců se udržel jižně od Jindřichova Hradce. Město rovněž pocítilo v druhé polovině 16. století příliv cizích řemeslníků. Chudé hornaté pomezí jižních a jihozápadních Čech příliš kolonisty nelákalo a spoře zalidněné německé ostrůvky se koncentrovaly převážně kolem lokalit, poskytujících živobytí horníkům, sklářům a dřevařům.

Jednotlivci i celé skupiny imigrantů cizího původu a jazyka přicházeli po celé 16. století rovněž do vnitrozemských měst Čech i Moravy. Především hornická centra dosud lákala přistěhovalce různých sociálních kategorií. Na další posilování německého živilu v Kutné Hoře si stěžovaly nacionalisticky zabarvené písemné projevy, němečtí horníci přicházeli do Příbrami, Rudolfova, Jílového a dalších měst, slibujících dosud naději na oživení těžby drahých kovů.¹⁴⁾

Neustal a spíše zesílil příliv řemeslníků a zčásti i kupců, hledajících v českých městech lepší životní podmínky. Největší naději na přijetí měli ve městech se silnější německou menšinou podílející se na řízení obce, v ryze českých městech pak uspěly především vzácnější a potřebné

¹²⁾ J. Macůrek, *Valaši v západních Karpatech v 15.—18. století*, Opava 1959; *týž*, *Valašská kolonizace v západních Karpatech* (do r. 1618—20), Slovanské historické studie, II, 1957, str. 175—281; *týž*, *Valaši na severovýchodní Moravě a jejich vztahy k Těšínsku, Polsku a hornímu Slovensku* (do r. 1620), Slezský sborník, LIII, 1955, str. 145—195 a další studie téhož autora.

¹³⁾ L. Hosák, *Problematika přistěhovalectví na jihovýchodní Moravě v době před-bělohorské*, Slovácko, VII, 1965, str. 90—96; -bka-, *Národnostní poměry na československém pomezí*, Časopis Společnosti přátel starožitností, LXIX, 1961, str. 161.

¹⁴⁾ O postupu německé kolonizace českých měst nás informuje nejpodrobněji E. Schwarz, cit. pr., opět ovšem se zřejmou tendencí přeceňovat podíl německého živilu. Národnostních poměrů v jednotlivých městech si všímá též většina monografií.

profese. Proti přistěhovalcům, ohrožujícím postavení usedlého řemeslnictva, se měšťanstvo některých královských měst bránilo a užívalo proti nim tradičního městského práva odmítat přijetí cizozemcům neznalým českého jazyka nebo vyznávajícím odlišnou víru. Příznivější podmínky nacházeli cizinci zpravidla v poddanských městech s dosud příliš nerozvitou řemeslnickou strukturou a nejednou také vrchnost, vítající rozmnožení řemeslníků žádaného oboru, kolonizaci podporovala. Sílicí příliv německých řemeslníků se odrazil v přibývajícím počtu dvojjazyčných cechů, v úsilí o zavedení německých bohoslužeb a ve městech s posílenou německou menšinou se vystupňovaly snahy o zvýšení vlivu na městskou správu.

Zvolna opět sílicí infiltrace německých měšťanů do vnitrozemí nikde nenabyla intenzity, aby zvrátila rozhodnou převahu českého živlu v našich městech. S výjimkou mladého hornického Rudolfova si v Čechách všechna vnitrozemská města a městečka vzdálenější od hraničního jazykového pruhu udržela převážně český ráz, jehož dosáhla v předhusitském období.¹⁵⁾ Ani poměrně exponované Klatovy, Stříbro, Plzeň, České Budějovice či Litoměřice a další města neztratila absolutní českou převahu.

Německé menšiny mnohde vzrůstaly absolutně, někde se zvýšil i jejich relativní podíl, avšak často jen dočasně. V převážně českém prostředí se nepočtené etnické skupinky rychle rozplývaly, přistěhovalci se museli přizpůsobit jazykem, zvláště šlo-li o řemeslníky a kupce bezprostředně závislé na přízni českých zákazníků. Během poměrně krátké doby většina splynula s etnicky silnějším prostředím a nejpozději druhá generace se již počestvovala a naturalizovala. Odlišný osud naproti tomu měly skupiny přistěhovalců, přicházejících do měst se silnější německou kolonií. V takovém případě si příchozí zpravidla mateřský jazyk zachovali a trvale posílili nečeský živel.

Poněkud odchylný historický vývoj Moravy umožnil značné poněmčnění čtyř největších královských měst — Jihlavy, Brna, Znojma a zčásti i Olomouce. Nedostatek spolehlivých dokladů sice nedovoluje propočítat jejich národnostní skladbu, ale zdá se, že mezi vyššími sociálními vrstvami v Jihlavě, Brně a Znojmě měli Němci početní převahu, takže měli značný vliv v městské správě.¹⁶⁾ Naproti tomu silné zastoupení měla česká národnost mezi středními a nižšími vrstvami, posilovanými neustálým přílivem z českého zázemí. Není proto vyloučeno, že právě početní síla těchto sociálních složek koneckonců rozhodovala o převaze té či oné národnosti. Zvláště dosavadní představy o převážně německém charakteru Olomouce a do jisté míry i Brna vzbuzují nedůvěru. O převážně českém rázu ostatních královských měst — Uničova a Uherského Hradiště — a naprosté většiny poddanských měst v moravském vnitrozemí však není pochyb.

Největším magnetem, přitahujícím v poslední čtvrtině 16. století cizí přistěhovalce, se stala Pražská města.¹⁷⁾ Příliv obyvatelstva nejen z širo-

¹⁵⁾ Přestože E. Schwarzcovi velmi záleželo na objevení sebelepší stopy po německému osídlení, nepodařilo se ani jemu prokázat německou převahu v dalších městech v českém vnitrozemí.

¹⁶⁾ *Dějiny města Brna*, 1, Brno 1969, str. 124–125.

¹⁷⁾ Bohatý materiál shromáždil Z. Winter, *Řemesla dle národnosti v Starém Městě pražském od roku 1526–1622*, Časopis Českého musea, LXXV, 1901, str. 401–450;

kého českého zázemí, ale ani z cizích zemí neustal nikdy, avšak nepřilíš nápadný hospodářský vzestup metropole ještě hluboko v 16. století nevábil mnoho cizích řemeslníků a kupců k trvalému usídlení. Ani oživení společenského ruchu kolem dvora arciknížete Ferdinanda, ani zesilování obchodních styků s ostatní Evropou podstatně neovlivnilo ryze český charakter Prahy. Teprve trvalé usídlení Rudolfova dvora na Pražském hradě na počátku osmdesátých let zvlnilo tichou hladinu. S Rudolfovým dvorem přesídlilo do města početné čeledí vesměs cizího původu. Dvůr cizích mocností, obklopení služebnou čeledí vesměs cizího původu. Dvůr přivábil zástup umělců, vědců a především řemeslníků nejrůznějších profesí, oživení obchodu luxusním zbožím přivedlo četné kupce a faktory cizích obchodních firem. Hospodářská konjunktura se bezprostředně odrazila v prudkém populačním vzestupu všech čtyř měst. Podstatná část přírůstku pocházela z českého obyvatelstva. Mezi novými řemeslníky, kupci rozmnožilo výlučně české obyvatelstvo. Mezi novými řemeslníky, kupci a především mezi přistěhovalci spjatými společenskými a existenčními pouty se dvorem, však nepochybně bylo mnoho cizinců. Usazovali se především na Malé Straně, méně již na Starém Městě. Podle národnosti převládali Němci nejen z dědičných habsburských zemí, ale i z různých koutů ostatních částí říše, dále mnozí Nizozemci, zpravidla rovněž užívající němčiny pro snazší dorozumívání. Pronikavě vzrostla kolonie Vlachů, ostatní národnosti tvořily jen drobné skupinky.¹⁸⁾ Propočty nově přijatých měšťanů sice neumožňují spolehlivě odhadnout ani početní sílu imigrační vlny, ani identifikovat přesně její národnostní skladbu, nasměřují jen vzestupnou tendenci přílivu cizinců přinejmenším do roku 1612, a to především německy hovořících přistěhovalců středních a vyšších sociálních vrstev.

Řemeslníci cizího původu vstupovali do cechovních organizací a pokud jejich počet výrazně vzrostl, prosadili dvojjazyčnost cechovního jednání. Za pomoci souvěrců a vlivných příznivců v Čechách i v Sasku zřídili Lutěřtští přistěhovalci v Praze dva kostely s německými kazateli. Rozhodnou převahu v městské radě však se cizincům nepodařilo získat ani na Malé Straně. Přestože do Pražských měst se přistěhovalo několik tisíc cizinců, nepřevýšil cizí živel počtem domácí české obyvatelstvo. Přítomnost dvora nepochybně zvýšila kosmopolitní nádech Prahy, ale nedokázala zcela změnit její sociálně ekonomický, ani národnostní charakter. Přistěhovalci hledali a našli v Praze nový domov a především nový zdroj živobytí, avšak nacionální zaujetí jim bylo většinou cizí. Nacionálně zaměstnaní, avšak sporadicky ozvaly spíše z opačné strany, z řad českých barvené útoky se vyspělejší konkurenci. Většina cizinců během poměrně krátké doby se naturalizovala, splývala s domácím prostředím a postupně se přizpůsobovala jazykové většině. Ani skupiny, jež si trvale udržely jazykovou odlišnost, nevystupovaly jako nacionalisticky výbojné element a jejich asimilace byla jen otázkou času. Přestože v Praze nepochybně poněkud zesílil národnostně cizorodý prvek, nevyrostla národnostní otázka v konfliktní problém.¹⁹⁾

celkové shrnutí podávají *Dějiny Prahy*, Praha 1964, str. 303–304; použitelná je též práce V. Lívy, *Národnostní poměry v Praze za třicetileté války*, Český časopis historický, XLIII, 1937, str. 301–322, 520–542.

¹⁸⁾ Z. Winter, cit. pr.

¹⁹⁾ *Dějiny Prahy*, str. 303–4.

Infiltrace národnostně cizích elementů v 16. století se neomezila na venkovské a městské sociální vrstvy, ale do země přicházeli také cizí příslušníci nejvyšších stavů. Migrace šlechty ve střední Evropě byla běžná již ve středověku a nepochybně nabývala na intenzitě s rozvojem mezinárodních kulturních a politických styků. Mladší členové šlechtických rodin poznávali cizí země a navazovali osobní vztahy se šlechtickou společností okolních i vzdálených států, stále častěji studovali na proslulých evropských universitách a jazykové znalosti, podepřené ovšem i nezbytnou zámožností, jim otvíraly dveře celé Evropy.²⁰⁾ Šlechtická společnost postupně opouštěla těsnou ulitu zemských hranic a kulturně a společensky se evropeizovala. Patřilo takřka k dobrému tónu volit si životní partnery z ciziny a příslušníci bohatší české šlechty si přiváželi manželky z okolních zemí, zatímco naopak mnohé české šlechtičny ozdoby svou přítomností nejedno panské sídlo v zahraničí.

Bylo zcela přirozené, že někteří členové šlechtických rodin trvale opouštěli rodnou zemi a usazovali se v cizích zemích z nejrůznějších příčin. Vedle osobních svazků sehrály závažnou roli zejména hospodářské podmínky. České země lákaly cizí šlechtu svým bohatstvím a tím, že poskytovaly příležitost k výnosnému podnikání. Část šlechty přivábily příznivé politické poměry a přicházeli též emigranti, kteří opustili vlast pro náboženské rozpory.

Když se České království stalo součástí habsburského soustátí, zesílila fluktuace mezi zeměmi uznávajícími společného panovníka. V Čechách se trvaleji uchytili vedle starousedlých Šliků a pánů z Plavna i pánové ze Štubenberka, z Felzu, Thurnové, Ungnadové, z rytířských rodů zejména Býnové, Solhausové, z Berbisdorfu, Griespekové, Hartyšové, Pfefferkornové, Fictumové a mnoho dalších. Některé rody pevně zakotvily v zemi, rozrostly se a rozmnožily svůj majetek, jiné však po několika desetiletích vymřely nebo odešly. Epizodický charakter měl zákup falckraběte rýnského Arnošta, dlouho se neudrželi Ungnadové, Kurbachové, zmizeli ambiciózní páni z Plavna a celá plejáda drobných rytířů.²¹⁾

Příliv cizí šlechty pronikavě zesílil, když se Rudolf II. přestěhoval do Prahy. Nikdy předtím nepožádalo tolik cizinců český sněm o udělení inkolátu, jako právě za vlády Rudolfovy a Matyášovy. Na scéně se objevili páni z Redernu, z Trautsonu, slezští Němci z Oprštorfu, Hoffmannové z Grünpichlu, Fünfkircherové, páni z Hohenlohe, Černhausové. Přišla též řada dalších rytířů a zejména nobilitovaných dvorských služebníků a

20) Mezi českými studenty zapsanými na zahraničních akademích bývala řada šlechticů. Srov. J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.—XVIII. století*, Časopis Českého musea, LXXIX, 1905, LXXX, 1906; K. Hrdina, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Listy filologické, XXVIII—XXIX, 1919—1920, str. 32—66; F. Menčík, *Studenti z Čech a Moravy ve Wittenberku od r. 1502 až do r. 1602*, Časopis Českého musea, LXXI, 1897, str. 250—268; H. Kunstmann, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln, Graz 1963; R. F. Joung, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347—1750*, The English Historical Review, 38, 1923.

21) Podklady pro přehled poskytují zachované berní knihy z roku 1557 (vydal O. Placht), z roku 1603 (vyd. F. Marat) a z roku 1615 (vyd. A. Sedláček). Výčet cizích šlechtických rodů podal též J. V. Šimák, *Příspěvek k výkladu zákona o zachování jazyka českého z roku 1615*, Sborník věd právních a státních, XII, 1911 až 1912, str. 173—184 a O. Placht v úvodu k edici berní knihy z roku 1557.

úředníků, ale právě z této početné skupiny jen nemnoho jednotlivců a rodů zdomácnělo a získalo větší majetek. Pevně postavení si vybudovalo jen osm panských rodin, takže do roku 1615 pronikly mezi majetkově nejsilnější vrstvy české šlechty.

V období 1557—1615 přibýlo celkem 34 nových panských rodů povýšením a imigrací a z nich deset rodů bylo cizího, německého původu, počítáme-li i slezské Oprštorfy. Ostatní však byly české, včetně čtyř rodů přicházejících z Moravy. Roku 1615 byl číselný poměr mezi českými a německými rody v panském stavu 53 : 13 a k tomuto výraznému zhoršení národnostní skladby došlo právě od osmdesátých let 16. století. Nebylo ovšem nikterak katastrofální, jak naznačovala nacionalisticky zabarvená historiografie. Je pozoruhodné, že převážná většina příslušníků těchto rodů stála již od přelomu 16. a 17. století pevně v táboře stavovské opozice, přestože její předkové namnoze přicházeli ve službách Habsburků. Mnozí páni německého původu a národnosti potom stanuli mezi předními stavovskými odbojníky za povstání 1618—20.

Na Moravě se vyvinula podobná národnostní skladba šlechty jako v Čechách. Zvláště v panském stavu si vytvořila původem cizí šlechta dosti silnou pozici a krátce před Bílou horou téměř čtvrtina panstva byla německé národnosti.²²⁾ Patřili mezi ně i největší moravští velkostatkáři kardinál Dietrichštejn a Karel z Lichtenštejna. Značný majetek měli Salmové, Minsterberkové, Thurnové, Althanové, Rogendorfové, Tiefenbachové, mezi střední šlechtu (do 500 osedlých) patřili Hofmannové z Grünpichlu, Rotálové, Šlejnicové, Štrejnové a Oprštorfové. Některé rozvětvené rodiny si zakoupily také značný majetek v Čechách. Většina cizích rodů přišla na Moravu rovněž v posledním padesátiletí před třicetiletou válkou a růst dosud skrovné skupinky panstva německé národnosti postupoval v podstatě souběžně s českým vývojem. Převážná většina německého panstva se hlásila k protestantské víře a někteří luteráni také sehráli přední roli ve stavovském povstání. Řady rytířské šlechty rozmnožovali cizí přistěhovalci jen nevýrazně a stejně jako v Čechách se usazovali především v jazykově smíšených pohraničních oblastech.

Příliv cizí šlechty od poslední čtvrtiny 16. století zesílil do té míry, že někteří nacionálně citliví jednotlivci počínali projevovat obavy o hegemonii české šlechty. Avšak také střízlivější stavové sledovali nápadné rostoucí zájem cizinců o inkolát s nelibostí, i když se neobávali ani tak porušení národnostní skladby vyšších společenských vrstev, ale především politických a náboženských důsledků imigrační vlny. Zatímco protestantsky orientované přistěhovalce utrakvistická většina české šlechty ochotně vítala do země, pohlížela s nenávistí na sílící zástup uchazečů o inkolát z řad dvorských služebníků a oblíbenců, přicházejících namnoze do země s prázdnými rukama a doufajících v kariéru u císařského dvora.

Migrace nejrůznějších sociálních složek — rolnictva, neusedlého obyvatelstva a zejména pohyblivého měšťanstva, ale i šlechty — byla zcela běžná v mnoha oblastech Evropy a není specificky českým jevem a tím

22) O moravských poměrech podal základní informaci F. Hrubý, *Moravská šlechta, její jmění a náboženské vyznání roku 1619*, Časopis Matice moravské, XLVI, 1926, str. 135, 143—147; dále F. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, III, Brno 1900—5, str. 95—102.

méně procesem typickým výhradně pro 16. století. Především mezi sousedními národy neustále postupovalo prolínání v několika rovinách. Expanzivněji vždy vystupovaly početně silné národy, zejména v období příznivého populačního vývoje, již proto, že malé národy mají i absolutně menší populační přebytky a snáze je absorbují na vlastním etnickém území.

Buržoazním nacionalismem zatížená historiografie přecenila význam a nebezpečí invaze německé národnosti v 16. století. Infiltrace do našeho pohraničí nedosáhla nikterak mimořádných rozměrů. Vzrostl počet Němců absolutně, do jisté míry se zvýšil i jejich relativní podíl, ale naprosto neohrožovali existenci českého národa, jak nacionalisticky přecitlivělá historiografie naznačovala. Nepřipravovali české obyvatelstvo ani o životní prostor. Češi měli stejné možnosti ke kolonizaci dosud fidejceji osídlených pohraničních území a zřejmě neměli sílu jich využít. Ostatně ani později za třicetileté války a po ní to nebyla především imigrace, jež ohrožovala existenci národa, ale skutečné nebezpečí představovala vždy především ztráta národního povědomí a národ ohrožoval hlavně vnitřní, nikoli vnější nepřítel.

Ani příliv Němců do vnitrozemí hlavně do měst sám o sobě příliš neznamenal. Jednak nebyl hromadný, takže české obyvatelstvo si prakticky všude udrželo dosavadní pozice, jednak záleželo v tomto případě více než při infiltraci do venkovských oblastí na síle národního povědomí českých starousedlíků, zda česká většina příchozí absorbuje a „odnárodní“, nebo naopak umožní konstituování a trvalou existenci německé „obce“, či dokonce jí umožní přístup do správy města. V pohraničních městech, kde Němci měli většinu mezi vyššími vrstvami měšťanstva, bylo zcela přirozené a oprávněné, že rozhodující pozice v městské radě, cechovních orgánech atd. měla národnostně majoritní složka, tedy Němci. O dalších osudech a poměru obou národností ve městech rozhodoval především obecný politický vývoj a nikoliv jen imigrace. Národnostní příslušnost nebyla neměnná, jednotlivci měli relativně svobodnou vůli přiklonit se k té či oné národnosti, na jeho rozhodování však silně působil vnější společenský tlak a hlavně otázka hmotných a politických výhod. A dokud vládnoucí národností v českých zemích byli Češi, dokud český „politický národ“ ovládal stát a zabezpečoval prioritu češtiny, nehrozilo českému národu nebezpečí.

Nelze přehlížet ani pozitivní vlivy imigrace. Venkovská kolonizace dosud neosazené půdy nepochybně prospěla zemi a zvýšila její hospodářskou potenci bez ohledu na etnické složení kolonistů. Cizí zemědělci ovšem nepřinášeli pokročilejší způsoby hospodaření, protože přicházeli do prostředí s vyspělou zemědělskou výrobou. Závažnější z tohoto hlediska však byla imigrace nezemědělského obyvatelstva. Především hornictví a sklářství bezesporu vděčí za svůj počáteční rozmach příchodu německých horníků a hutníků.

Snad nejvýznamnějším přínosem pro naši kulturu byl příliv umělců a zvláště stavitelů z kulturně vyspělejších oblastí Evropy. Působení italských, nizozemských, německých a ojediněle i španělských umělců, zvaných k panovníckému dvoru a na zámky nejbohatší šlechty, sice zůstalo většinou omezeno na velmi úzký společenský okruh, avšak tito umělci svými díly obohatili pokladnici naší kultury a ovlivnili pozdější

generace domácích tvůrců. Mnohem širší dopad měla činnost četných vlašských stavitelů, kteří přinášeli z renesanční Itálie vyspělé architektonické tvary a s větším či menším citem je přesazovali do drsnějšího středoevropského prostředí.²³⁾ Přispěli k zformování specificky českého renesančního slohu, který ovládl nejen architekturu a ostatní umělecká odvětví, ale do značné míry i životní styl vyšších sociálních složek. Do rezidenční Prahy přicházel výkvět evropské vědy a publikovaná díla významných přírodovědců hluboce zapůsobila na domácí inteligenci.²⁴⁾ Jejich přítomnost v Praze nejen rozmnožila vhlas české metropole, ale především prohloubila sepětí vědeckého mikrokosmu s ostatní Evropou.

Dvojjaký charakter měla imigrace cizinců do českých měst. Pokud obohatila ekonomickou skladbu měst zavedením nového výrobního odvětví nebo kvalitnější výroby, převládaly její kladné stránky. Vítání byli zámožní kupci posilující obchodní svazky s cizími zeměmi a rozmnožující dosud poměrně slabý domácí obchodní kapitál. Do značné míry jejich zásluhou ožila v některých městech soukenická výroba a zejména severočeské a severomoravské plátenictví. Méně příznivé důsledky měl příliv kapitálově silných cizinců v politickém životě našich měst. Negativní rysy převládaly v infiltraci těch cizích měšťanů, kteří nepřinášeli ani vyspělejší formy výroby, ani obchodní kapitál. Tito přistěhovalci jen rozmnožovali problémy stagnujících městských řemesel a zvyšovali sociální napětí.

Nejméně žádoucí bylo zakupování cizí šlechty. Cizinci pronikali mezi nejzámožnější a tím i politicky nejvlivnější kruhy panstva a nacionalisticky přecitlivělá česká historiografie dokonce spatřovala v tomto procesu jeden z hlavních kořenů tragického vývoje českého státu v první polovině 17. století. Politický vývoj tohoto období však určoval mocenský a ryze politický zápas, do značné míry dosud zastřený tradičním náboženským hávem a otázky nacionální hrály zcela podružnou roli. Vystupňování politických zápasů od přelomu 16. a 17. století naprosto nezpůsobil příliv německé šlechty. Šlo o zápas dvou skupin vládnoucí vrstvy o rozhodující moc ve státu bez zřetele k národnostnímu původu a mateřskému jazyku aktérů. Přistěhovalá šlechta stanula po boku rodilých Čechů na obou stranách bojiště a pokud se v politickém zápolení ozvaly hlasy či dokonce akce nacionalismem podbarvené, byly jen bojovým prostředkem a nikoliv politickým cílem zásadního významu.

Potenciální nebezpečí politické hegemonii české národnosti představovalo začlenění českého státu do mnohonárodnostního soustátí v čele s dynastií německého původu. Jeho realnost však opět nacionalisticky orientovaná historiografie přecenila. Habsburkové nebyli prvními cizinci na českém trůnu a připisovat jim germanizační snahy či dokonce cílevědomý program v 16. století by bylo přinejmenším ahistorické. Ostatně

²³⁾ Z nepřehledné řady umělecko-historických publikací, uvádějících významné cizí umělce a stavitele pracující v českých zemích, připomeňme alespoň některé: E. Šamánková, *Architektura české renesance*, Praha 1961; K. V. Herain, *České malířství od doby rudolfínské do smrti Reinerovy*, Praha 1915; J. Neumann, *Malířství 17. století v Čechách*, Praha 1951; K. Chytil, *Umění v Praze za Rudolfa II.*, Praha 1904; rudolfinským uměleckým okruhem se zabývalo mezinárodní sympozium v Praze r. 1969 a nejzávažnější příspěvky vyšly v časopise *Umění*, XVIII, 1970.

²⁴⁾ Přehledně v *Dějtinách exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, Praha 1961, kde je uvedena i další literatura.

první Habsburkové byli Němci jen původem, avšak výchovou a celkovou orientací měli mnohem blíže k románskému světu. Z jejich hlediska bylo přirozené, že se obklopovali dvořanstvem cizího a především německého původu, a to nejen z ohledu na převážně německé dědičné země, ale i jako římsští císařové. Čeští stavové ovšem přijímali tuto skutečnost s pochopitelnou nelibostí. V jednostranném preferování cizinců u dvora právem spatřovali projev nedostatečné úcty k svébytnosti českého státu i jazyka a nepochybně přitom spolupůsobil též osten žárlivosti. Pozice prvních Habsburků však nebyly natolik pevné, aby se odvážili ignorovat práva a požadavky českých stavů a již z toho důvodu úmyslně neuráželi národní sebevědomí českých stavů. Požadavek zachování klidného soužití národnostně pestrého soustátí patřil k vůdčím politickým směrnicím prvních Habsburků.

Přestože národnostní problematika nestála v popředí zájmu veřejnosti, střetáváme se s projevy národnostní antipatie a docházelo i k nacionalisticky podbarveným třenicím. Ozvaly se též ostře vyhrocené nacionalistické projevy.

Ferdinand I. alespoň formálně vyhověl žádosti českých stavů a dal učít své syny česky a bez odporu uznal požadavek stavů roku 1549, aby predestinovanému nástupci Maxmiliánovi pomohlo oživit znalost českého jazyka několik českých pánů přítomných v jeho okolí. Praktický výsledek však stavovský zásah neměl, takže Vilém z Rožmberka přiznal českému sněmu, že král, „nemaje při dvoře Čechů, skoro jest řeč zapomenouti ráčil“.²⁵⁾ Stavové se požadavku nevzdávali a několikrát opakovali žádost, aby i Maxmiliánův syn Rudolf navázal užší kontakt s českým prostředím a učil se česky. Také tentokrát zůstaly snahy bezvýsledné a stavové museli s Rudolfem, stejně jako později s Matyášem jednat pomocí tlumočnicků nebo se mu v soukromém jednání jazykem přizpůsobit. Čeští stavové nepřehlíželi lhostejnost panovníků k češtině, avšak jazyková a etnická odlišnost nepřerostla v předmět vážnějšího sváru s panovníckým rodem, a to především proto, že první Habsburkové nepovýšili nacionální otázku do politické roviny a nepoužili germanizace k útoku proti stavovským svobodám. Ani některé vládní zásahy, jež nacionalisticky přecitlivělá historiografie pokládala za projevy záměrného germanizačního úsilí, strážlivý historik nemůže za nacionalistický projev považovat.

Pozornost se soustředila zvláště na zřizování centrálních královských institucí, v nichž čeština neměla výlučný monopol jednacího jazyka. Především česká komora, jako orgán dvorské komory zřízené roku 1527, měla německý ráz. Interní jednání se vedlo prakticky jen německy a mezi osazenstvo úřadu pronikli Češi pouze ojediněle. Panovník považoval komoru za svou osobní doménu a zásadně odmítal stavovské požadavky na spoluúčast při řízení dvorských finančních záležitostí a proto sám rozhodoval o personálním složení i o způsobu úřadování.²⁶⁾ Při styku se stavovskými obcemi však komora musela respektovat svébytnost jednotlivých zemí soustátí a pečlivě střežena práva stavů a podřizovala se jim také jednacím jazykem. Úřední styk českých a moravských stavů s čes-

²⁵⁾ *Sněmy české*, IV, str. 382.

²⁶⁾ J. K a p r a s, *Právní dějiny zemí koruny České*, II, 1, Praha 1913—1920, str. 353.

skou komorou se vedl zásadně česky a roku 1592 interní instrukce znovu výslovně připomínala, aby úředníci komory ovládali češtinu.

Dvojjazyčný charakter měl apelační soud, zřízený po nezdařeném stavovském odboji roku 1548. Ani zřízením této instituce nesledoval panovník germanizační cíle, ale dvojjazyčnost jednání byla zcela přirozená a nezbytná. Soud sloužil za odvolací instanci královských měst všech zemí České koruny a řešil případy měst s českou i německou správou. Proto se jazyku podání logicky přizpůsobovala jednací řeč apelačního soudu.²⁷⁾

Z obdobných příčin se ustálila dvojjazyčná praxe již dávno před nástupem Habsburků na český trůn v nejdůležitějším úřadu království — v české kanceláři, a to i přesto, že byla institucí stavovskou. Čeština si po celé sledované období podržela právo privilegovaného jednacího jazyka, jež jí náleželo jako řeči majoritního a lze říci i vládnoucího národa, ale část agendy české komory byla zcela přirozeně vedena německy. Platila obvyklá zásada, že spis má být vyřízen v jazyce podání a jestliže se na kancelář obrátila osoba nebo instituce německé národnosti, spadalo jednání do kompetence německé expedice.²⁸⁾ Kancelářem ovšem mohl být podle Zemského zřízení ustanoven pouze přirozený Čech a také osazenstvo české expedice tvořili výhradně Češi. Pokud do interního úřadování pronikala od konce 16. století také němčina, dělo se tak výlučně vinou kancléře a jeho úředníků, nikoliv úsilím panovníckého dvora.

Centralizační snahy habsburské vlády narážely na obrannou hradbu stavovských obcí jednotlivých zemí. Čeští stavové houževnatě hájili svá privilegia a tím i svébytnost království a současně též výsadní postavení českého jazyka. V obou českých zemích se čeština stala úředním jazykem již v 15. století, kdy vytlačila latinu. Zemský sněm roku 1495 nařídil, aby zemské desky větší i menší byly vedeny výhradně česky, s výjimkou královských listů a majestátů, jež se měly i nadále zapisovat v originálním znění.²⁹⁾ Vladislavské zemské zřízení kodifikovalo zásadu jediného jednacího jazyka před zemským soudem, jíž se museli podřídit i cizinci.³⁰⁾ a zákon opakovaly a ještě precizovaly další redakce Zemského zřízení. Pozměnilo jej teprve Obnovené zřízení z roku 1627. Rovněž sněmovní jednání se vedlo zásadně česky. Pokud panovník nevládl českým jazykem, používal při přímých jednáních sice své mateřštiny a tlumočnick jeho slova překládal, ale sněmovní usnesení se zapisovalo česky a pouze pro potřebu panovníka se pořizoval překlad. Podobně tomu bylo se sněmovními listinami, královskými propozicemi apod. Teprve od přelomu 16. a 17. století zaznívala častěji němčina ve sněmovních komisích z úst některých dosud nezdomácených šlechticů, ale většina českých stavů se s touto novotou nesmířovala.³¹⁾

Moravští stavové dokonce odmítali německy psané listy Rudolfovy císařské kanceláře a roku 1582 zemský sněm tuto zásadu výslovně pro-

²⁷⁾ K. T i e f t r u n k, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. léta 1547*, Praha 1872, str. 344—348.

²⁸⁾ K. S t l o u k a l, *Česká kancelář dvorská 1599—1608*, Praha 1931, str. 140—141.

²⁹⁾ F. P a l a c k ý, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, V, str. 217.

³⁰⁾ *Archiv český*, V, str. 16.

³¹⁾ Roku 1611 umlčela česká šlechta pána z Donína voláním, že v Čechách se mluví česky (podle J. B. N o v á k a, *Jazyková praxe na generálním sněmu roku 1611*, Od praveku k dnešku [Pekařův sborník], Praha 1930, II, str. 30—38).

klamoval. Císař se požadavku stavů podvolil a přislíbil nápravu. A když bylo třeba pro císařova zástupce arciknížete Maxmiliána přeložit roku 1612 smlouvy s českými stavy do němčiny, učinila tak šlechta s výhradou, že se tak děje pouze „pro snazší rozum arciknížecí“ a varuje, „aby to nevešlo jako v pořádek nějaký, podle kteréhož by se musilo všecko z češtiny našit na německo překládati“.³²⁾ Obranu jazyka lze jen zčásti považovat za projev citlivého národního povědomí stavů. Především byla nedílnou součástí obrany stavovských výsad proti centralizačním snahám panovníckého dvora.

Obdobný cíl sledovalo úsilí o udržení nejvyšších zemských úřadů v rukou českých stavů. Prakticky již od volební kapitulace Jana Lucemburského stavové opakovali při všech jednáních o nového krále a při podobných příležitostech požadavek, aby panovník dosazoval do všech zemských úřadů výhradně přirozené Čechy. Později k tomuto požadavku zpravidla připojovali proklamaci o prioritě českého jazyka při úředních jednáních všech celozemských stavovských institucí. Časté opakování těchto postulatů v 15. a 16. století nevyplývalo z obav z rostoucího národnostního útlaku, ale zcela logicky ze skutečnosti, že s výjimkou „husitského krále“ zasedli na český trůn vesměs panovníci cizího původu, takže obava z protěžování cizinců byla apriorně na místě. Proto se požadavek zákonitě objevil také v čele volební kapitulace Ferdinanda I. roku 1526,³³⁾ při volbě Maxmiliána II. i Rudolfa II. Stavové připomínali panovníkům povinnost „jak na úřady zemské, světské i duchovní, tak také i dvoru J. M. Čechy vsazovati a potřebovati“ a „za rady a dvořany ke dvoru svému i J. M. Kr. ve všeliké služby ... osoby stavu panského a rytířského z Čechů i z jiných zemí z království tomuto příslušejících před jinými přijímatí“.³⁴⁾ V různých variantách se toto znění objevovalo i v jiných sněmovních usneseních v Čechách, stejně jako na Moravě.

Zákon však připouštěl dvojitý výklad. Za přirozené nebo rodilé Čechy bylo možno považovat nejen stavovské osoby české národnosti, ale i německou šlechtu, trvale usazenou v českých zemích. Nejen dvůr, ale i česká šlechta v 16. století běžně uznávala širší výklad a přiznávala zdomácnělé německé šlechtě právo zastávat nejen dvorské, ale i zemské úřady. Bez rozpaků jí navrhovala panovníkovi jako kandidáty na tyto úřady. Přesto se v Čechách zřejmě ustálila zásada, vyhrazující ryším Čechům několik nejčestnějších zemských úřadů, zatímco německým šlechticům bývaly svěřovány nejvýše funkce podkomoří, mincmistra, karlštejnského purkrabí, avšak nejednou i livlná funkce nejvyššího kanceláře. Moravští stavové nebránili pánům německého původu v přístupu ani k nejvyšším funkcím a nejednou je doporučovali dokonce i za zemské hejtmany.

Odpor vzbudil pouze dvora prosadit na některý přední úřad skutečně cizince, nepřijatého formálně za obyvatele země. Roku 1608 protestoval zemský sněm proti jmenování Karla z Lamberka pražským arcibiskupem a odvolával se nejen na volební kapitulaci, ale i na královský

³²⁾ F. Kameníček, cit. pr., I, str. 22.

³³⁾ Volební revers z 15. prosince 1526 přetištěn v *Sněmeh českých*, I, str. 272 až 274. Podrobný výklad J. Janáček, *České dějiny. Doba předbělohorská*, I, 1, 1. vyd., Praha 1968, str. 51–54.

³⁴⁾ *Sněmy české*, IV, str. 247–48.

příslib z roku 1549, později potvrzený, podle něhož na arcibiskupský stolec měl dosednout vždy jen přirozený Čech.³⁵⁾ Současně stavové připomínali dvoru zákaz obsazovat opatství a proboštství cizinci a znovu důrazně žádali, aby král „ne cizincům, ale českým radám svým české věci podával, a cizozemci aby s českými věcmi nic činiti neměli a jich se neujímali“.³⁶⁾ Také v tomto případě ovšem stavové chápali pojem češství v teritoriálním a nikoliv nacionálním smyslu stejně jako dvůr.

Nezbytným předpokladem, umožňujícím přístup k nejvyšším funkcím, však byla bezpečná znalost češtiny, protože Zemské zřízení nepřipouštělo v ryze stavovských institucích možnost německého úřadování. Většinou starousedlé německé šlechty však byla čeština běžná a její prvenství v úředním styku všichni všeobecně uznávali.

Obsazování nejvyšších úředních funkcí nepochybně patřilo ke klíčovému politickým záležitostí a předpokládali bychom větší zájem stavů o národnostní příslušnost kandidátů. Avšak vyšším stavovským vrstvám byl v 16. století vyhrocený nacionalismus cizí a všeobecně převládalo širší pojetí češství jako příslušnost k zemi a nikoliv k národnosti. Většinu českých stavů lze proto vhodněji označit za patrioty a nikoliv za vlastence v pravém slova smyslu, i když ani projevy skutečného nacionálního šovinismu některým z nich nebyly zcela vzdálené.

Rozdmýchání politického zápasu mezi dvorskou „španělskou“ skupinou a českou stavovskou obcí na přelomu 16. a 17. století posunulo některé aspekty národnostní problematiky poněkud do přední a povýšilo je na otázky určitého politického významu. První krok učinili moravští stavové. Na olomouckém sněmu v červenci 1608 se usnesli neudělovat inkolát tak benevolentně jako dosud a prověřit dosavadní zákonná opatření. Především pak výslovně zakázali přijímat cizince za členy zemského soudu.³⁷⁾ Zvláštní sněmovní komise přehlédla dosavadní řády o inkolátu a připravila pro jednání následujícího sněmu návrh zákona, doplňujícího starší ustanovení. Sněm roku 1609 schválil nový řád, který v šesti bodech precizoval a poněkud zpřísnil udělování inkolátu. Tradiční nařízení o přiřazení nového obyvatele k zemi a závazek dodržování zemských zákonů a pořádků doplňoval novým požadavkem, aby přijatý cizinec dal své děti vyučit českému jazyku pod pohrůžkou, že potomkům, kteří se nenaučí česky, bude odepřeno právo dědit pozemkový majetek. Tyto dva články se objevují v tak rigorózní podobě poprvé a nepochybně je prosadila do sněmovního usnesení šlechtická skupina, sledující s nelibostí expanzi cizinců, odmítajících se jazykově přizpůsobit moravskému prostředí. Praktickou hodnotu tyto nacionalisticky zabarvené články sice asi neměly a moravským stavům se sotva podařilo podle nich přísně postupovat, ale nepochybně svědčí o zesíleném národním povědomí části moravské šlechty v době silícího politického zápasu.

Novelizace zákonů o inkolátu měla především politický smysl. Je příznačné, že podnět vzešel právě ze sněmu, zasedajícího měsíc po podepsání Libeňské smlouvy, která fakticky rozdělila království a povýšila

³⁵⁾ *Sněmy české*, II, str. 571.

³⁶⁾ Z *Historie Pavla Skály* cituje J. Klík, cit. pr., ČČH, XXVII, 1921, str. 342.

³⁷⁾ F. Kameníček, cit. pr., III, str. 89, 92; K. Stloukal, *akta o volbě a jmenování nejvyšších úředníků moravských z počátku XVII. století*, Sborník prací G. Friedrichovi, Praha 1931, str. 399–400.

Moravu na přední zemi Matyášovy državy. Stavové se důvodně obávali mimořádně silného přílivu cizí šlechty, jíž se Matyáš obklopoval a snažili se využít relativně příznivé politické situace k posílení obrany proti pronikání cizinců do zemské správy a do jisté míry snad i k nepřímému nátlaku na krále, aby otevřel přístup do nejvyšších dvorských kruhů špičkám moravské šlechty.

V následujících letech se těžiště zápasu o habsburský trůn přesouvalo do Čech a zemí opět po dlouhém období poměrného klidu procházela cizí vojska. Zvláště pustošivý vpád Pasovských zanechal výrazné stopy nejen v podobě hmotných škod, ale i ve veřejném mínění. Vzbudil všeobecnou nenávisť a do značné míry též odpor k jakémukoliv cizímu vměšování. Zesílily hlasy proti nápadné rostoucímu přílivu cizinců a proti jejich sílícímu zasahování do politických zápasů.³⁸⁾ Nacionalisticky podbarvené nálady ovlivnily část české šlechty a především konzervativní kruhy, s nelibostí sledující růst politického vlivu průbojných jedinců nejen z řad původem cizí, dosud nezdolácně šlechty, ale i mladších příslušníků starousedlých českých rodů, kteří rozvířili stojaté hladiny politického života. Konzervativní česká šlechta kritizovala jejich přezíravý postoj k tradičnímu uspořádání politických a náboženských záležitostí a v neposlední řadě též neuctu k českému jazyku. Původem cizí i kosmopolitně orientovaná šlechta dávala přednost němčině, španělštině a italštině a distancovala se od domácí starousedlé šlechty jazykem, i ve společenském styku. Průbojní jednotlivci obklopili nejen panovnický trůn, ale zaujali též významné postavení v táboru stavovské opozice a výrazně se podíleli na vystupňování politického zápasu. Vlivná část konzervativní české šlechty s obavami sledovala rostoucí napětí mezi oběma tábory a zejména začleňování zdánlivě domácího konfliktu do širších mezinárodně politických souvislostí, jež do jisté míry právem přičítala kosmopolitně orientovaným stavům obou soupeřících stran. Skupina konzervativních stavů, obratně podněcovaná dvorem, se na sněmu roku 1615 vzepřela sjednání stavovské konfederace s ostatními zeměmi habsburského soustátí a výrazně tak přispěla k zmaření projektu stavovské opozice, jehož uskutečnění mohlo značně ovlivnit další politický vývoj. Především vahou této části panstva sněm odmítl další neméně závažné návrhy stavovské opozice na obnovení přátelských, tzv. dědičných smluv s panovníky okolních zemí a na opětné povolení krajských sněmů. Zemský sněm roku 1615, svolaný původně jako generální sněm všech zemí soustátí, skončil všeobecnou porážkou bojovného křídla stavovské opozice a zásluhu o to měla nejen obratná zákulisní politika dvora, vedená kardinálem Khleslem, ale i krátkozrakost konzervativních kruhů české šlechty.³⁹⁾ A právě tomuto bojovnému sněmu byl předložen proslulý návrh tzv. jazykového zákona a nakonec také zůstal prakticky jediným přijatým usnesením z celé řady politicky daleko závažnějších

³⁸⁾ Množství dokladů shrnují práce J. Klimenta, *Státní občanství a národnost v českém právu do Bílé hory*, Sborník žáků prof. J. Kaprasa, Praha 1930; V. Klecanda, *Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského*, Praha 1926; též, *Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele*, Sborník prací G. Friedrichovi, Praha 1931, str. 456–467; též, *Přijímání do rytířského stavu v českých zemích a rakouských na počátku novověku*, Časopis archivní školy, 1928, se.

³⁹⁾ Zdá se, že tuto skutečnost postřehl již A. Gindely (*Dějiny českého povstání léta 1618*, Praha 1870, I, str. 88–97), i když ji výslovně nezdůraznil.

návrhů. Z širších naznačených souvislostí i z formulací jednotlivých artiklů vyplývá, že iniciativa vyšla právě z konzervativních kruhů české šlechty, k nimž se připojila česká utrakvistická města.

První dva články zákona požadují od příslušníků všech tří stavů cizího původu, řádně přijatých již dříve za obyvatele království, aby neprodlěň dali učít své děti českému jazyku, „tak aby jsouce v Čechách rodilí a zrostlí, toho že Čechové jsou, (poněvadž jeden národ od druhého ničím vlastně tak jako jazykem rozeznán býti nemůže), skutkem dokazovali.“⁴⁰⁾ Současně k tomuto tradičnímu požadavku připojil nový článek, obdobný usnesení moravských stavů z roku 1609, zakazující odkazování pozemkového majetku potomkům, neznalým českého jazyka. Děti nových obyvatel království, jež se nenaučily česky, se měly spokojit pouze s peněžitým odbytným. Pět následujících článků upřesňuje a doplňuje dosavadní zásadu udílení inkolátu. Především požadují, aby napříště sněm přijímal za obyvatele cizí šlechtice a měšťany jen v tom případě, že prokáží znalost češtiny. Splnění tohoto striktního požadavku by prakticky zabzdilo příliv cizinců do Čech, neboť lze sotva předpokládat, že by se uchazeči o inkolát včas naučili česky a na první pohled je patrná ne-reálnost tohoto artikulu. Zřejmě jeho znění prosadila nacionalisticky nejméně tolerantní skupina stavů. Ještě zásadnější je další článek, prakticky odpírající politická práva i řádně přijatým cizincům, a to dokonce až do třetího kolena. Zakazoval přístup ke všem zemským a městským úřadům nejen jim, ale i jejich dětem a vnukům, takže teprve čtvrtá generace se směla ucházet o důležitější funkce. Odůvodnění tak nebývale přísného nařízení zřetelně napovídá, odkud vzešla iniciativa a komu mělo především sloužit. Cizinci prý by vnášeli do domácích politických pořádků cizí obyčeje a je třeba se obávat, „aby starožitní Čechové jakožto praví, vlastní a přirození vlasti naší milé synové před těmiž nově do země přijatými cizinci jako nějakými pastorky jejími většního fedruňku a odměny za věrné a platné služby králi a království činěné užití mohli.“⁴¹⁾ Tato slova zřejmě diktovaly obavy konzervativní české šlechty z pronikání průbojných stavů cizího původu na vedoucí politické pozice nejen ve dvorském okolí, ale i v táboře stavovské opozice.

Proti týmž skupinám stavů v obou politických táborech směřoval šestý článek zákona, zakazující všem obyvatelům království znalým češtiny používat jiného jazyka, anebo dokonce záměrně odmítat hovořit česky a nabádat k přezírání češtiny. Pohrdavý postoj k českému jazyku ostentativně dávala najevo především dvorská klika včetně prominentů českého původu i mnozí měšťané a právě jim zákon vyhrožoval vypovězením ze země.⁴²⁾

V nižší rovině, omezené na okruh městské správy, docházelo ke střetání mezi českými starousedlíky a přistěhovalci také v mnoha českých městech a zvláště v Praze a proto také česká většina třetího stavu vřele souhlasila s přísným zněním zákona. Nejmarkantněji vystupují zájmy

⁴⁰⁾ Citováno podle J. Klimenta, cit. pr., ČČH, XXVII, 1921, str. 343.

⁴¹⁾ Tamtéž.

⁴²⁾ Pevnějším politickým charakterem zákona postihl již J. V. Šimák, *Příspěvek k výkladu zákona o zachování jazyka českého z roku 1615*, Sborník věd právních a státních, XII, 1912, str. 173–184. Zdá se však, že přecenil jeho zaostření proti dvorské šlechtě a vůbec příliš akcentoval politický dosah pronikání Němců do země.

městského stavu z formulace dalšího artikulu, opakující nejen starobylou zásadu o monopolu češtiny na zemském sněmu a soudu, ale požadujícího vyloučení němčiny z jednání soudů ve všech královských a poddanských městech bez ohledu na existenci převážně německých nebo národnostně smíšených měst. Měšťanů se především týkal pátý artikul, požadující navrácení utrakvistických i katolických škol a kostelů, kde se do roku 1605 užívalo českého jazyka. Zdá se, že v původním návrhu článku chybělo časové omezení a teprve při jednání evangeličtí stavové německé národnosti prosadili zmírnění formulace tak, aby nebyly ohroženy kostely, do nichž byli němečtí kazatelé dosazeni v posledních deseti letech.⁴³⁾

Závěrečné ustanovení se týkalo výlučně třetího stavu a zakazovalo německým menšinám ve městech nazývat se „německou obcí“, neboť zemská i městská práva připouštějí jen existenci české obce ve smyslu politicko-právním. Článek měl čelit expanzivnosti německých menšin a znovu proklamovat výsadní postavení české národnosti ve městech na území Českého království.

Nacionalisticky zaujatá česká historiografie, počínaje již Pavlem Skálou ze Zhoře, oceňovala zákon z roku 1615 jako vynikající projev rozhodné obrany českého jazyka a národa a označovala jej za významný politický akt boje českých stavů proti agresivní cizácké dvorské šlechtě. Zákon nepochybně směřoval k posílení výsadního postavení národnostně českých stavů a měl být oporou i v politickém zápasu o čelné zemské a dvorské funkce, stejně jako o radnice královských měst. Avšak na druhé straně nelze přehlížet ani jeho negativní politické rysy. Stavové cizího původu a orientace neovládali jen Rudolfov a Matyášův dvůr, ale mnozí stáli v předních řadách stavovské protihabsburské opozice a zákon nerozlišoval jednotlivé případy podle politické nebo náboženské orientace, ale výlučně podle národnostního původu a dorozumivacího jazyka. Nepostihoval ani nejhrořivější a nejvlivnější stoupence dvorské kliky, neboť ti pocházeli převážně z řad národnostně českého panstva a přímo proti nim vlastně směřoval jen šestý artikul, nařizující trestat úmyslné zlehčování češtiny. Současně však podněcoval mínění národnostně citlivé části stavů také proti některým předákům stavovské opozice.

Nacionalisticky vyhocená zášť, čišící ze všech článků, je nám málo sympatická a iniciátory neomlouvá ani zjevně obranný cíl zákona. Obhajoba hegemonie českého jazyka lze pochopit a vysvětlit vystupňovanou expanzivností stavů cizího původu, ale nacionální šovinismus neztrácí nesympatickou tvář ani v čistě obranné podobě.

Skutečný dosah zákona však nelze přeceňovat. Od proklamace k realizaci jeho zásad bylo nekonečně daleko. Již příliš radikální znění článků předem podvazovalo jeho uvedení do praxe, neboť neexistovala síla, jež by prosadila očistění státního aparátu od národnostně cizích živlů. Omezenost dosahu celé akce jasně chápali již střizlivější účastníci sněmu a je příznačné, jak nepatrnou pozornost jí věnovali ve svých relacích informátoři vídeňských dvorských úřadů a agenti cizích panovnických dvorů, přestože právě mnozí z nich by měli být nejvíce pobouřeni.⁴⁴⁾

Formování českého národa zvolna postupovalo po dlouhá staletí. Počátky procesu spadají hluboko do středověku a příznivé historické podmínky napomáhaly upevňování národní pospolitosti až do třicetileté války bez závažnějších výkyvů.⁴⁵⁾

Důležitou integrační silou, stmelující národní společenství, byla existence českého státu. Obě země, tvořící jádro království a obývané převážně českou národností, politicky ovládali čeští stavové. Přestože do čela státu volili od vyměření Přemyslovců až na jedinou výjimku panovníky cizího původu, neoslabovala tato skutečnost vědomí o národním charakteru království. Integrační funkci plnil stát i přes svůj stavovský ráz se silnými decentralizačními tendencemi. Jeho existence přispívala k potlačení jiných loajalit, takže lze právem hovořit o českém státu jako o důležitém národotvorném činiteli, o organizačním a krystalizačním jádru formujícího se národa. Ani centralizační tendence, prosazované habsburskou vládou, závažněji nepodřývaly až do Bílé hory samostatnost Českého království, i když nepochybně představovaly skryté nebezpečí, jež vystoupilo na povrch, jakmile jim násilný zvrat poměrů otevřel cestu.

Rovněž ekonomický vývoj do určité míry napomáhal stmelování národní pospolitosti. V 16. století pokračovalo upevňování tržních svazků, pojících rozsáhlé oblasti pevnými ekonomickými pouty a napomáhalo překonávat středověkou roztržštěnost. Vytvářely se zárodky vnitřního trhu, státní aparát usiloval o vytvoření celní hranice, o jednotnou měnovou soustavu a pokusil se též o sjednocení měr a vah. Přesto však k rychlému rozvoji vnitřního trhu dosud chyběly základní ekonomické předpoklady, neboť vládu feudální sociálně ekonomické soustavy zatím jen nespěšně narušovaly zárodky nových výrobních vztahů. Vtírá se však otázka, zda nepřečunujeme význam ekonomiky a zejména formování vnitřního trhu jako národotvorného činitele zásadní důležitosti. Feudální ekonomickou roztržštěnost překonávaly velmi obtížně i mnohé západoevropské země a přesto přiznáváme, že k vytvoření novodobých národů tam došlo mnohem dříve, než se ustálil skutečný vnitřní trh.

Nejsilnějším integračním poutem zůstával společný jazyk, v praxi nejmarkantnější rozlišovací znak etnické příslušnosti. Spisovná čeština vypsela v 15. a hlavně v 16. století v bohatý jazyk, který se vyrovnal nejen současným již ustáleným jazykům, ale i klasické latině a řečtině, jak prokázali čeští humanisté svými překlady. Lexikální bohatství a zpracovaná syntaktická stavba umožňovala převod nejnáročnějších vědeckých, teologických, právnických a uměleckých děl. Vzdělání humanisté modernizovali hláskosloví, tvarosloví a pravopis, vypracovali první soustavné gramatiky a vydání Kralické bible kodifikovalo spisovný jazyk na několik staletí. K ustálení jazykové normy výrazně přispěl rozmach knihtisku a současně vytvořil též technické předpoklady pro šíření literatury a tím i spisovného jazyka do širších společenských kruhů, zejména měšťanských.

Desintegračně působil náboženský rozkol, rozdělující národ hlubokou brázdou. Dosud živá religiozita ovládala všechny společenské vrstvy, s výjimkou nejužšího okruhu pokrokové inteligence, a stále ještě po-

⁴³⁾ Za dodatečnou změnu považuje tuto formulaci i J. Klik, cit. pr., ČČH, XXVII, 1921, str. 346.

⁴⁴⁾ Na tuto okolnost upozornil již A. Gindely, *Dějiny českého povstání*, I, str. 100.

⁴⁵⁾ F. Šmahel (cit. pr.) potvrdil, že i v 15. století rychle postupoval proces formování novodobého českého národa. V následujícím období až do Bílé hory vývoj nerušeně pokračoval.

souvala otázku konfesijní příslušnosti do popředí. Náboženské občanské války sice náležely minulosti, ale konfesijní rozpory dosud výrazně přispívaly k vyhocování politického napětí. Vítězství reformace v okolních německých zemích do jisté míry sblížilo obě národnosti a přibuznost víry pomáhala překlenout tradiční nacionální antipatie. Německý protestant byl pravověrnému českému utrakvistovi a zejména evangelíkovi citově bližší než horlivý český katolík. Konfesijní rozpory do jisté míry přehlušovaly vědomí národní pospolitosti v mysli nábožensky citlivé veřejnosti, nejmarkantněji v okruhu politicky angažované šlechty.

Pokusy o klasifikaci národního povědomí celých sociálních vrstev a skupin na základě ojedinělých a náhodných projevů jednotlivců je přinejmenším odvážené a i při detailním rozboru se historik musí spokojit s obrysovým nástrojem široké palety možných postojů. Doklady zachované ze 16. století prokazují značnou pestrost škály národního povědomí zejména v privilegovaných sociálních vrstvách, představujících tzv. politický národ. Postoje jednotlivců a skupin kolísaly mezi značně vzdálenými póly programového přezírání a bagatelizace příslušnosti k národu na jedné a vřelého vlasteneckého citu vyhoceného až k nacionálnímu šovinismu na druhé straně. Skupina vlivného zámožného panstva, která prošla zahraničními universitami nebo spjatá osobními a politickými pouty s cizími šlechtickými kruhy, projevovala přezíravý postoj k národnímu společenství a okázale demonstrovala příklon buď ke katolickému španělsko-vlašskému či německému protestantskému světu. Hlavně proti těmto kruhům směřovaly výtky vlastenecky orientovaných stavů, neboť mnozí skutečně odmítali hovořit českým jazykem, pokládajíce jej za podřadnou řeč plebejů.

Z téže sociální skupiny však naproti tomu pocházeli mnozí jednotlivci, kteří se netajili vřelým vlastenectvím, láskou k národu a jazyku.⁴⁶⁾ Karel st. ze Žerotína, muž s evropským rozhledem a vzděláním, proklamoval své vlastenectví pevným postojem v politickém životě, ve svých spisech a v korespondenci. Za opakování stojí zejména srdečná oslava českého jazyka: „Víte dobře, že v této zemi jazyk svůj obzvláštní a vlastní máme, za který se vám stydětí nic není potřebí, nýbrž stydětí bychom se slušně za to museli, kdybychom se toho dopustili, aby týž jazyk náš přirozený, tak vzácný, starožitný a rozšířený měl od cizího vytisknut býti.“⁴⁷⁾ Příklady by bylo možno rozmnožit, avšak prokázaly by nejvýše známou skutečnost, že mezi šlechtou existovali v druhé polovině 16. století jednotlivci, jimž můžeme bez výhrad přičíst silné národní povědomí, stejně jako na druhém pólu byli horliví vyznavači idejí svérázného

⁴⁶⁾ Za mnohé vyjádřil vztah k národu Petr Vok z Rožmberka v listu Volfovi Novohradskému z Kolovrat: „Jsme všichni Čechové, jsme krev jedni druhých; jednoho Pána Boha, jednoho krále, jedno právo české máme; trpíme raději Čechové sebe, než abychom potom jiné cizí a daleké národy trpětí museli, když by nás všech mezi sebou trpětí nechtěli, ale usilovali by nás všechny trápití a snad i ven ze země potomně vyhnati.“ Citováno podle J. Muka, *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*, Praha 1931, str. 36–37. Mukova práce je přetížena nacionalistickou předpojatostí a s autorovými závěry lze sotva souhlasit. Cennější jsou drobné studie J. Kaprase, *Národní vědomí české šlechty*, Národnostní obzor, I, 1930; K. Stloukal, *Česká otázka v době předbělohorské*, ve sborníku Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna, Praha 1934.

⁴⁷⁾ V. Brandl, *Spisy Karla st. ze Žerotína*, III, str. 58.

kosmopolitismu. Neméně samozřejmý je též druhý závěr, který zachované doklady dovolují, že převážná většina české šlechty zastávala vlažnější, kompromisní postoj v širokém rozmezí mezi oběma krajními póly. Vyšší stavové jako celek pak především stáli na principu zemského patriotismu, v němž se neobráželo národní povědomí, ale pouze politická vazba k zemi a státu.

Nejpříznivější klima pro upevňování národního povědomí měla nepochybně města. Měšťané poměrně často přicházeli do styku s cizími kupci a řada měst měla národnostně smíšené obyvatelstvo. Každodenní styk na malém ohraničeném prostoru vytvářel optimální předpoklady pro upevnění vědomí národnostních odlišností a četné třecí plochy v běžném životě města podněcovaly konfliktní situaci, motivovanou do jisté míry spontánním nacionálním antagonismem. Mnohá města s českou většinou a s radnicí v rukou českých konšelů houževnatě hájila tradiční zásadu češtiny jako jediného jednacích jazyka před městskými soudy, formulovanou zcela nekompromisně v Koldínově souboru městských práv roku 1581.⁴⁸⁾ Podobně některá města dodržovala zásadu úředního jazyka také v písemném styku a požadovala i od německých stran výlučně česká podání.⁴⁹⁾ Z podnětu nacionálně intolerantních měšťanských kruhů se dostaly do tzv. jazykového zákona z roku 1615 odstavce o hegemonii češtiny při městských soudech a o zákazu označování německých menšin „obcemi“. Avšak uvedené doklady nesnášenlivého postoje by bylo možno vyvážit příklady jazykové tolerance a přímo nezájmu městských rad o národnostní problematiku. V pohraničních, převážně německých městech se tradičně úřadovalo německy a neexistovala síla, jež by jim toto právo v praxi upřela. Také přijímání cizích měšťanů jen v některých městech naráželo na odpor motivovaný citlivým nacionálním povědomím.

Zvláštní pozornost v souvislosti s formováním národa a národního povědomí upoutají obhajoby českého jazyka, vznikající v 15. a zejména v 16. století v kruzích vzdělanců měšťanského původu. Zvláště mladší generace humanisticky orientované inteligence již překonala prvotní přezíravý poměr k mateřskému jazyku a v opozici k latinizujícím humanistům hájila právo češtiny na literární život. Daniel Adam z Veleslavína na několika místech připomínal, že nesmýšlí „s oněmi, kteří jej (český jazyk) jako barbarský osočují, jako neobratný a skrovný v úzké meze zavírají, jako neschopný a k výkladu věcí nezpůsobený zanedbávají“... „stydí se za svou řeč a naučivše se cizím jazykům vlastní svůj jako nehodný potupují.“⁵⁰⁾ Vlastenecká obhajoba jazyka a národních zájmů vyvrcholila v dílu Pavla Stránského, zrozeném již ve viru dramatických událostí roku 1618.⁵¹⁾ Neméně vyhraněné vlastenecké stanovisko tlumočil ve svých pamětech Mikuláš Dačický z Heslova.⁵²⁾ Podobné názory nebyly ojedinělé v kruzích vzdělaného měšťanstva, rozhodně však je nelze považovat za převládající mínění všech českých měšťanů. Ve městech stejně jako ve šlechtických kruzích existovala velmi pestrá škála inten-

⁴⁸⁾ J. Jireček, *Koldínova práva městská*, Praha 1876, str. 43.

⁴⁹⁾ Příklady uvádí J. Klík, cit. pr., str. 333–334.

⁵⁰⁾ Citováno podle J. Klíka, cit. pr., str. 340.

⁵¹⁾ Pavel Stránský, *Okřik*, vyd. B. Ryba, Praha 1953; J. Volf, *Pavla Stránského Okřik na nedbalého Čecha učiněný 1618*, Časopis Českého musea, 1910, str. 23–40.

⁵²⁾ Mikuláš Dačický z Heslova, *Paměti*, II, Praha 1878–80, str. 124–125.

zity národního povědomí. A je příznačné, že nejvášnivější projevy nacionalismu se zrodily až v letech přímého ohrožení českého státu za stavovského povstání a po jeho porážce.

Nejméně vyvinuté národní povědomí se přičítá nejnižším sociálním vrstvám, zejména venkovskému lidu. Historiografie zřejmě právem předpokládá u nich pouze vědomí jazykové odlišnosti, spontánní nereflektované národní povědomí a vyvozuje tuto hypotézu především z jejich všeobecně nízké kulturní úrovně. Ani vnější okolnosti nepodněcovaly k silení národního povědomí či nacionálních antinomií, protože venkovské obyvatelstvo celkem nebylo vystaveno sociálnímu ani konkurenčnímu tlaku národnostně odlišných skupin a pokud docházelo ve smíšených oblastech k nacionálně motivovaným rozporům, měly vesměs lokální charakter a dopad. A je zdánlivě paradoxní, že právě tyto sociální vrstvy v národním smyslu víceméně indiferentní, se později projeví nejstálejší složkou národního společenství, zatímco vyšší sociální kruhy, zahrnované pod pojem „politického národa“ a vynikající ideologizovaným národním povědomím, je nejrychleji ztratily v dobách přímého ohrožení existence národa a převážně se „odnárodnily“.

Specifický vývoj českého národa v 17. a 18. století názorně dokumentoval, že národní povědomí sice patří k nejvýznamnějším, ale zároveň k nejlabilnějším znakům národa. Subjektivně vědomý projev národní příslušnosti tzv. politického národa nejsnáze podléhal změnám, byl-li vystaven vnějšímu tlaku nebo i tehdy, jestliže příklon k jiné národnosti přinášel hmotné či politické výhody. Již z toho důvodu byly obavy nacionalistické historiografie o osud českého národa v období před třicetiletou válkou celkem zbytečné, neboť samostatnost Českého království zajišťovala základní předpoklad relativně silného národního vědomí tzv. politického národa. Postupné oklešťování státní samostatnosti v 17. a zejména v 18. století teprve zabrzdilo a dočasně přímo zvrátilo proces formování českého národa, oddálilo vytvoření novodobého národního společenství slibně postupujícího od vrcholného středověku a zvláště v 16. století.^{53]}

^{53]} Problematika formování novodobého národa a nacionálního povědomí poutá v poslední době značnou pozornost. Z velmi širokého zorného úhlu ji sleduje E. Lemberg v práci *Nationalismus*, I, Hamburg 1964. K novějším studiím zaujal stanovisko J. Kořalka, *K diskusi o pojmu „národ“*, Čs. časopis historický, XV, 1967, str. 837 až 884. V této studii bylo možno postihnout pouze některé časově omezené aspekty neobyčejně širokého dlouhodobého problému.

Národnostní poměry v českých zemích před třicetiletou válkou.

hustá svislá šrafura — území s převážně německým osídlením
 řidší svislá šrafura — území značně promíšeného česko-německého osídlení
 podtržené zkrátky jmen měst — města v českém vnitrozemí s výrazným podílem německého obyvatelstva
 šikmá šrafura — oblast smíšeného česko-polského osídlení

